VARIA THERESIANA

- *Aspekty tereziánskeho obdobia v Uhorskom kráľovstve*
- *A tereziánus időszak aspektusai a történelmi Magyarország területén*

vinností peniazmi v rámci urbárskej regulácie bol definitívne ukončený až v roku 1779.[34]

V rámci riešenia tohto sporu sa určila aj bonita pôdy v obci. Vinice boli klasifikované jednotkou (najúrodnejšie), lúky dvojkou a polia najnižším stupňom štyri.[35] Račania sa tak po zavedení nového urbára mohli naďalej venovať tomu, čo bolo v chotári najvýhodnejšie a čomu aj najlepšie rozumeli. Treba však mať na zreteli, že vinohradníctvo v 18. storočí upadalo čoraz viac a v celej Bratislavskej stolici nastal veľký problém s predajom vína. Z hľadiska sociálnej štruktúry poddaných v Rači sa urbárska regulácia prejavila tak, že sa začala znižovať vrstva sedliakov. V čase prijímania urbárskej regulácie v roku 1768 bolo v tomto mestečku 77 sedliakov, 159 želiarov a 44 podželiarov, ktorí obývali 88 osminových usadlostí. Zo 77 sedliakov mali len dvanásti ¼ poddanskej usadlosti, ostatní obrábali ⅛. V roku 1825 bolo v mestečku 72 sedliakov, 206 želiarov a 48 podželiarov.[36] Vysoký počet želiarov signalizuje, že tu boli najmä nájomní robotníci na prácu vo vinohradoch, ktorých si najímalo panstvo. Z hľadiska vplyvu urbárskej regulácie Márie Terézie na mestečko Rača možno zhodnotiť, že hoci samotní poddaní zmenu neuvítali, v konečnom dôsledku sa pre nich samotných toho veľa nezmenilo.

VAJNORY

Vajnory boli od roku 1525 poddanskou obcou patriacou slobodnému kráľovskému mestu Bratislava. Hoci na pestovanie viniča bol vhodný iba úzky pás pôdy v severnej časti chotára, Bratislavčania získali Vajnory najmä kvôli nemu. Podľa daňového súpisu z roku 1720 tu bolo 1768 kopáčov vinohradov, vajnorskí poddaní (48 rodín) však obrábali iba 98 kopáčov. Najväčšie plochy viníc vlastnili práve bratislavskí mešťania.[37] V roku 1768, teda v čase zavádzania urbárskej regulácie bolo vo Vajnoroch 2828 kopáčov vinohradov, z toho poddaní (104 rodín) mali v držbe 328 kopáčov.[38] Podstatne viac tu bolo polí a lúk, tie sa však začali podstatnejšie využívať až v 18. storočí. Z hľadiska kvality pôdy patrili vinice do prvej kategórie, lúky do druhej a polia do tretej.[39] Od roku 1727 existoval vo Vajnoroch majer, pod ktorý bola začlenená kvalitnejšia orná pôda.

Vzťah poddaných s mestom neupravoval urbársky kontrakt, ako v predchádzajúcich prípadoch, no nemožno konštatovať, že poddaní tu mali aj najhoršie postavenie. V porovnaní s Račou tu bol percentuálne vyšší počet sedliakov a menej želiarov. Veľkosť poddanskej pôdy však bola veľmi malá, zväčša rodina vlastnila len ⅛ poddanskej usadlosti. Peňažnú rentu, ktorú vyplácali poddaní panstvu zahŕňal najmä tzv. lezunk, čiže daň od celej usadlosti 1 zlatý a 60

---

[34] MV SR, ŠABA, f. *Krajský súd,* Urbarialiá, Rača, šk. 42.
[35] MV SR, ŠABA, f. *Župa Bratislavská I.,* Kongregačné písomnosti, fasc. 10, no. 1, 1774, šk. 137.
[36] MV SR, ŠABA, f. *Krajský súd,* Urbarialiá, Rača, šk. 42.
[37] MV SR, ŠABA, f. *Daňové písomnosti,* Daňový súpis 1720, šk. 3.
[38] MV SR, ŠABA, f. *Krajský súd., Urbarialiá,* Vajnory, šk. 44. V roku 1751 však bolo zdanených len 163 kopáčov. MV SR, SNA, f. *Brunschwick-Chotek, Dolná Krúpa,* inv. č. 317a.
[39] MV SR, ŠABA, f. *Župa Bratislavská I.,* Kongregačné písomnosti, fasc. 10, no. 1, 1774, šk. 137.

denárov, plus domový cenzus 32 denárov.[40] Navyše, poddaní platili aj za každý opustený dom 16 denárov.[41] Ostatné poplatky sa týkali najmä vinohradníctva v širšom slova zmysle. Vajnorčania platili 60 zlatých ročne za obecnú krčmu, ktorú prevádzkovali po celý rok. Ďalej platili 80 zlatých ročne za vyslanie povozov, ktorými sa chodilo do Grazu (Štajerský Hradec v Rakúsku) po obruče na vinohradnícke sudy a po iné vinohradnícke náradie. Kedysi túto cestu pre panstvo vykonávali sami poddaní, ale v druhej polovici 18. storočia sa z tejto povinnosti vyplácali, za čo sa navyše každému poddanému znížila robotná renta o dva dni. V rámci robotnej renty pracovali poddaní jeden deň v týždni so záprahom a tí, čo ťažným dobytkom nedisponovali, robili na zemepanskej pôde dva dni v týždni. Želiari pracovali jeden deň v týždni a podželiari, ako najchudobnejšia vrstva obyvateľstva, boli od roboty oslobodení.[42] Vysoká robotná a peňažná renta súvisela aj s faktom, že Vajnorčania neplatili deviatok z úrody. Deviatok sa platil iba z opustených usadlostí. V priebehu 18. storočia sa mnohé takéto opustené usadlosti znovu osídlili, prestal sa odvádzať deviatok, začal sa vyplácať cirkevný desiatok a všetky ostatné renty, aké sa vzťahovali na všetku pôdu v chotári, sa zaviedli tiež.[43] Príčina toho, že neodvádzali deviatok z obilia a dokonca ani z vinohradov, súvisí s majerským hospodárením panstva. Vo Vajnoroch bola nekvalitná orná pôda a panstvu sa tak vyberanie peňažných dávok, prípadne využívanie práce poddaných, oveľa viac vyplatilo.

V súvislosti s hospodárením v obci ešte treba spomenúť, že poddaní mali k dispozícii obecnú lúku, kde mohli pásť svoj dobytok.[44] Mali tiež dostatok dreva na stavanie a kúrenie, pretože to im zabezpečovalo panstvo. V súvislosti s majerským hospodárením mesta Bratislavy sa však Vajnorčania sťažovali, že nemajú dostatok vody pre svoj dobytok, lebo v miestach, kde predtým mohli vodiť svoje zvieratá, sa zriadil rybník.[45] Celý obraz vzťahov Vajnôr so svojim panstvom dokladá sťažnosť, že poddaní musia platiť mýto pri vstupe do Bratislavy rovnako ako cudzinci.

Po zavedení urbárskej regulácie Márie Terézie Vajnorčanom značne klesli robotné aj peňažné dávky. Robotná renta, ktorá predtým predstavovala 52 dní práce s povozom ročne, klesla u väčšiny poddaných štvor- až osemnásobne, podľa toho, či vlastnili ⅛ alebo ¼ poddanskej usadlosti. Domový cenzus klesol na jeden zlatý a poddaní už nemuseli platiť 80 zlatých za vyslanie povozov do Grazu. Zníženie vlastných príjmov a robôt, ktoré prislúchali panstvu sa nezaobišlo bez sporov. Vzniknuté diery vo svojom rozpočte sa bratislavskí mešťania snažili vykryť rôznymi spôsobmi. Ako prvé odobrali Vajnorčanom právo užívať obecnú lúku *Pri jazierku*. Prvú sťažnosť adresovanú Bratislavskej stolici podali Vajnorčania v roku

---

[40] MV SR, ŠABA, f. *Krajský súd*, Urbarialiá, Vajnory, *Examen ad novem puncta interrogatoria*, šk. 45.
[41] Tamže.
[42] Tamže.
[43] V roku 1712 bolo vo Vajnoroch až 48 opustených usadlostí, v čase urbárskej regulácie však už len 11. MV SR, ŠABA, f. *Daňové písomnosti*, Conscriptio Comitatus Posoniensis 1712, šk. 1.
[44] Po vzniku majera sa pôvodná lúka, ktorá niesla názov *Pod vinohradmi* a ležala práve v blízkosti novozaloženého majera, vymenila za lúku *Pri jazierku*. MV SR, ŠABA, f. *Krajský súd*, Urbarialiá, Vajnory, *Examen ad novem puncta interrogatoria*, šk. 45.
[45] Poddaní sa sťažovali na správcu majera, ktorý tam svoj dobytok vodil, ale obecný statok tam nepustil. Tamže.

1785. Jej hlavným dôvodom bolo zabratie časti urbárskej lúky pri vymeriavaní lúk patriacich mešťanom *„Panskej šajby a španskej šajby"*.[46] V desiatich bodoch sa poddaní sťažovali tiež na to, že lúky si panstvo spravilo aj z opustených usadlostí, ktoré dovtedy poddaní užívali. Okrem rozširovania lúk vo vajnorskom chotári mesto zabraňovalo poddaným tiež vstupovať do hôr, do ktorých mali oddávna prístup. Takže okrem nedostatku lúk mali Vajnorčania zrejme problém aj so získavaním dreva.[47] V roku 1795 Vajnorčania predkladajú ďalšiu sťažnosť. Tento spor sa vyriešil zmierlivo zmluvou, podľa ktorej sa Vajnorčania vzdali dreva na kúrenie a na oplátku boli oslobodení od naturálnych dávok, odvádzania priadze, kapúnov, kureniec a vajec. Ani tým sa však záležitosť neskončila. V roku 1815 sa začína urbársky proces, pretože Bratislava z pozície zemepanskej vrchnosti nielenže odmietala predávať Vajnorčanom drevo, ešte im aj zamedzila akýkoľvek prístup k nemu. Pod hrozbou tvrdej pokuty im zakázala zbierať konáre v riedkych lesíkoch vhodné len na vykurovanie. Pokračovalo aj zaberanie obecných lúk a vyvstal tak opäť problém s napájaním dobytka.[48] Sťažností bolo viacero, okrem platenia mýta, na ktoré sa sťažovali už v roku 1768, museli vykonávať Vajnorčania aj furmanky, ktoré nemali v rámci svojich urbárskych povinností. Navyše vajnorskí vinohradníci museli dávať o holbu vína viac ako ostatní poddaní, ktorí mali vinice v ich chotári. Z týchto sťažností možno jednoznačne určiť, že vajnorskí poddaní mali vážne problémy, ktoré sa museli neodkladne riešiť. Nakoniec sa Bratislavská mestská rada rozhodla urobiť určité ústupky. Medzi najzásadnejšie patrilo to, že sa vytvoril nový obecný pasienok a že sa mesto zaviazalo predávať vajnorským poddaným drevo za rovnakú sumu, za akú sa predávalo v meste.[49]

Urbárska regulácia Márie Terézie spôsobila, že vajnorským poddaným značne klesli povinnosti a poplatky voči panstvu. Na druhej strane sa však začali spory, ktoré trvali niekoľko desaťročí a spôsobovali poddaným množstvo nepríjemností a vážnych problémov. V prípade Vajnôr ide o typický príklad zneužívania poddaných zo strany panstva, ktoré si tak chcelo nahradiť vzniknuté hospodárske straty. Hoci Vajnory patria medzi významnejšie malokarpatské lokality, vinohradnícke pásmo tu bolo pomerne malé. Aj preto sa bratislavskí mešťania zamerali viac na zaberanie zvyšku pôdy, ktorá nebola taká kvalitná, no bolo jej podstatne viac.

Záver

Rovnako ako bola rozdielna situácia v období pred urbárskou reguláciou, tak bola odlišná v jednotlivých obciach aj po nej. V prípade mestečka Častá sa poddaní nebáli vystúpiť proti svojmu panstvu ani v období pred urbárskou reguláciou. V roku 1789 sa opäť vehementne ohradili voči neprávosti, ktorá súvisela so zabe-

---

[46] Mapa zachycujúca tento spor sa zachovala v dvoch exemplároch. V zbierke máp a plánov Štátneho archívu v Bratislave, ktorá zatiaľ nebola spracovaná a v MV SR, Archív hlavného mesta SR Bratislavy, f. *Zbierka máp a plánov*, inv. č. 135.

[47] MV SR, ŠABA, f. *Krajský súd*, Urbarialiá, Vajnory. *Processus Urbarialis Colonorum Possessionis Prácsa*, šk. 45.

[48] MV SR, ŠABA, f. *Krajský súd*, Urbarialiá, Vajnory, šk. 45.

[49] Tamže.

raním obecnej pôdy. Bratislavská stolica dala poddaným za pravdu a spor skončil v tom roku, ako začal.

Rozdielna situácia bola vo Vajnoroch. Bratislavskí mešťania značne pocítili zníženie feudálnej renty u svojich poddaných a začali oveľa agresívnejšie vystupovať v súvislosti so zaberaním pôdy v chotári. Po prijatí urbárskej regulácie sa začalo dlhotrvajúce obdobie sporov. Zaberanie lúk a hájov a zamedzovanie prístupu do lesa prinútilo poddaných sťažovať sa Bratislavskej stolici.

V Rači bola situácia diametrálne odlišná. Račianski poddaní sa snažili pôvodný urbársky kontrakt zachovať, pretože im vzájomná dohoda s panstvom vyhovovala. Ich prioritou bolo venovanie sa hospodáreniu na svojich viniciach a preto odmietali formu robotnej renty, ktorú nový urbár upravoval. Nakoniec sa s Bratislavskou stolicou dohodli na uplatnení nového urbára s tým, že sa z neho budú môcť vykúpiť.

Urbárska regulácia priniesla pre poddaných v malokarpatskej oblasti mnohé, väčšinou pozitívne, zmeny. V uvedených prípadoch možno sledovať, že priebeh a dosah zavádzania nového urbára boli pre jednotlivé obce rozdielne. Rozhodovalo najmä to, aký vzťah bol medzi feudálnym panstvom a obcami, ktoré do neho patrili.

Zobrazenie poddanskej práce na poli.[50]

[50] MV SR, ŠABA, *Jozef Watzka, osobný fond.* Inv. č. 275.